

в Багачці, Біликах, Великих Будишах, Келеберді, Кобеляках, Лохвиці, Миргороді, Старих і Нових Санжарах, Устивиці, Хоролі, Чорнухах.

Незважаючи на динаміку етносоціальних процесів, більшість населення Полтавського полку становили українці. Представникам українського етносу належало першорядне місце в процесах заселення та освоєння полтавських теренів. Відсоток іноетнічних поселенців був незначний і не мав істотного впливу на етносоціальну структуру регіону.

1. *Генеральний опис Лівобережної України 1765-1769 рр. Показчик населених пунктів.* – К., 1959.
2. *Мокляк В.О. Полтавський полк. Науково-популярний нарис історії полку з часу його виникнення до кінця XVII століття.* – Полтава, 2008.
3. *Яковенко Н. Нарис історії України з найдавніших часів до кінця XVIII ст.* – К., 1997.

А. М. Шевченко

СОЦІАЛЬНА СТРУКТУРА НАСЕЛЕННЯ БУДЖАКУ В XIX ст.

У наукових дослідженнях проблема соціально-економічного розвитку Буджаку (Південної Бессарабії) не набула окремого висвітлення. Сучасні українські науковці (А. Тичина, О. Бачинська, С. Мельник,) приділили фрагментарну увагу соціальній структурі населення цього регіону. Певною мірою це викликано розбіжністю статистичних даних щодо соціального складу населення у XIX ст. Так, відомості загальноросійських переписів не співпадають з статистичними додатками до щорічних звітів бессарабських губернаторів. У деяких випадках одні і ті ж особи з привілейованого населення зараховувалися до різних категорій.

Метою статті є висвітлення основних груп населення краю, визначення кількісних характеристик цих груп та вплив економічного становища на соціальну диференціацію.

У першій половині XIX ст. понад 97 % населення краю складали селяни та близькі за статусом до них молдавські різночинці. Згідно з неповними даними перепису 1817 р., у Бендерському повіті мешкали 121 сім'я мазил і 6 сімей рупташей, в Ізмаїльському – 74 родини мазил. 1827 р. у колонії Чадир-Лунга Ізмаїльського повіту проживали 4 особи з стану мазил, у с. Валя-Пержа – 8, с. Гаджикей – 3, с. Енікей – 8, с. Кожданголи – 7 [1, 60, 62].

На відміну від українських губерній, селяни, мазили і рупташи були особисто вільними і сплачували різні за формою види феодальних та державних повинностей, що значно прискорювало поширення ринкових відносин в господарстві краю. У порівнянні з селянами, досить нечисленною була кількість ремісників, купців. За переписом 1844 р., ремісники складали 1,2 % населення Ізмаїла, 1,6 % – Аккермана, 2,3 % – Рені. Купецтво було представлено поодинокими особами, які здебільшого мешкали в Аккермані, Ізмаїлі [2, 63].

Дворянське населення Буджаку складало російські урядовці та військові. За переписом 1827 р., в Ізмаїльському повіті дворян нараховувалося 43 особи (27 чоловіків та 16 жінок), близько 0,08 % повітового населення. Відставних офіцерів – 54 особи (0,1 %), відставних нижчих чинів – 67 (0,12 %), польських шляхтичів – 66 (0,12%)

Достатньо нечисленним було міське населення. За переписом 1819 р., населення Ізмаїла складало 6570 осіб, Аккермана – 5472, Рені – 1547, Кілії – 3620, Кагула – 1530, разом – 15 679 осіб. За переписом 1844 р.,

чисельність міського населення зросла до 60 тис. осіб (понад 25 % населення краю). Найбільшими містами регіону залишалися Ізмаїл (27 852 осіб), Аккерман (16 241), Рені (6532), Кілія (5932) [2, 63].

Значна кількість міських мешканців була лише номінально прописана у містах, а мешкала у навколишніх селах і займалася землеробством, скотарством або рибними промислами. Так, 1819 р. у Ізмаїлі мешкали 404, у Рені – 194 болгарські сім'ї, які займалися скотарством. 1843 р. в Ізмаїлі нараховувалося 131 особа відставних нижчих чинів, з яких 93 займалися хліборобством, 38 – промислами [2, 59].

Влучно охарактеризував соціальну структуру краю першої половини XIX ст. російський урядовець П. Свіньїн: «У більшості міст населення ще не поділене на стани... основними промислами є скотарство, рибальство та садівництво» [3, 396 – 399].

За румунського панування (1856 – 1878 рр.) відбулося остаточне відокремлення ремісничого виробництва від сільського господарства, поширення торговельних зв'язків з країнами Європи, що позитивно позначилося на соціальних змінах. Більшість населення продовжували складати селяни – 113,5 тис. осіб (82,2 % населення), значно зросла кількість ремісників – 15,7 тис. осіб (11,5 %), купецтва – 2,5 тис. (1,8 %), у краї остаточно оформилося духівництво – 2,2 тис. осіб (1,7 %), та румунське боярство – 2,1 тис. (1,7 %) [4, 124 – 125].

Кількість міщан зросла до 39,6 % населення краю. Найбільшими містами Буджаку були Ізмаїл (32 тис.), Кагул (9,6 тис.), Болград (6,6 тис. мешканців). Хоча румунські статисти прираховували до міщан мешканців посадів Вилково, Тузли, Болграда, які, за свідченням секретаря Бессарабського губернського статистичного комітету О. Стунова, не відрізнялися від звичайних сіл. Так, за румунськими джерелами, 29,5 тис., з 55 тис. міщан, займалися сільським господарством. Власне міське населення не перевищувало 15 % загальної кількості населення і здебільшого складалося з ремісників (15 тис. осіб), купецтва (2 тис.), румунського боярства та урядовців (1,8 тис. осіб). Зменшення міщан було зумовлене масовою еміграцією болгар та росіян до Росії. Протягом 1861 – 1862 рр. край полишили 25,1 тис. болгар, переважно купців та колоністів, а також кілька тисяч російських купців та дворян [5, 108].

Наприкінці XIX ст. соціальна картина суттєво не змінилася. Бурхливий індустріальний розвиток 1880 – 90-х рр. майже не торкнувся регіону, де не було покладів вугілля та руди, а більшість підприємств залишалися ремісничо-мануфактурного типу.

За всеросійським переписом населення 1897 р., в Аккерманському повіті 76,3 % населення складали селяни та 21,8 % міщани і ремісники. Частка дворян не перевищувала 0,5 %, духовенства – 0,4 %, купецтва – 0,2 %. Як і раніше, основу населення складали селяни та ремісники, які також займалися землеробством.

В Ізмаїльському повіті селяни складали 66 % населення, міщани – 31,6 %, дворяни – 0,6 %, духівництво – 0,7 %, купецтва (26 осіб) було обмаль. Отже, за 1859 – 1897 рр. фактично зникло купецтво та дворянство краю, значно скоротилася частка селян. Частка міщан, разом з ремісниками, майже не зазнала змін, що свідчить про аграрну специфіку економіки краю [6, 8].

Наприкінці XIX ст. найбільшим містом стає Аккерман (близько 28 тис. осіб). Йому поступалися Ізмаїл (22 тис. осіб), Болград (12 тис.), Кагул (7 тис.), Рені (8 тис. осіб). Міщани складали 23 % населення. У містах проживала більшість дворян краю (в Ізмаїльському повіті 1109 з 1525 осіб), купецтва (в Аккермані 330 з 494 осіб, в містах Ізмаїльського повіту – 11 з 26) та ремісників,

які складали 4 % населення Аккермана, 3,5 % – Ізмаїла, 10 % – Болграда [7, 94]. Зменшення міського населення свідчить, що у роки світової продовольчої кризи 1875 – 1896 рр. більшість населення продовжувала займатися сільським господарством.

Отже, протягом XIX ст. відбулося поступове соціальне розмежування населення краю. Остаточно оформлюється ремісничий стан, купецтво, зростає чисельність міського населення. За соціальною структурою Південна Бессарабія залишалася одним із найменш розвинених районів Російської імперії. У перспективі доцільно дослідити взаємовпливи етнічної та соціальної структури населення Півдня Бессарабії.

1. Мунтян М., Маршалковський Ф. Рунташи Бессарабии в первой половине XIX века. // Ученые записки Кишиневского государственного университета. – Кишинев, 1972. – Т. 72.
2. Жуков В.И. Города Бессарабии 1812 – 1861. – Кишинев, 1964.
3. Свиньин П.П. Статистика. Описание Бессарабской области. // *Stratum plus*. – 2001 – 2002. – № 6.
4. Гросул Я.С., Будак И.Г. Очерки народного хозяйства Бессарабии (1812 – 1861 гг.). – Кишинев, 1967.
5. Шевченко А.М. История господарства Південної Бессарабії (XIX – початок XX ст.): Навч. посіб. – Ізмаїл, 2010.
6. Мельник С.К. Революционное движение в Придунайском крае в период империализма (1900 – 1917). – К.; О., 1981.
7. Українське Подунав'я: минуле та сучасне: Навч. посіб. / О.М. Лебеденко, А.К. Тичина. – О., 2002.

О. О. Драч

ОСОБЛИВОСТІ ЕТНОСОЦІАЛЬНОГО СКЛАДУ КУРСИСТОК ВИЩОЇ ЖІНОЧОЇ ШКОЛИ В 70 – 80-х рр. XIX ст.

Питання з історії жіночої освіти постійно перебувають в полі зору українських та зарубіжних дослідників. Не можна оминати ґрунтовної роботи американського дослідника Р. Стайса, що визнана класикою теми жіночого руху [1]. Доповнює вагомими джерелознавчими та історіографічними підходами галерею російських «емансипе» німецька дослідниця Б. Пієтров-Енкер [2]. Надзвичайною активністю у вивченні цієї теми вирізняються сучасні російські науковці, що підтверджують низку ґрунтовних праць, присвячених проблемі [3]. Серед них слід виокремити монографію В. Веремєнко, котра ґрунтовно аналізує політику влади з проблеми допуску жінок до університетів [4]. Окремі аспекти діяльності вищих жіночих закладів знайшли висвітлення і в роботах провідного російського дослідника з питань вищої школи імперського періоду О. Іванова [5]. В Україні так само спостерігається зростання інтересу до питань історії жінок, їх освіти та виховання, що засвідчує низка публікацій у провідних часописах [6]. Першою спробою узагальнення досвіду роботи вищих жіночих курсів у Києві стала монографія К. Кобченко [7]. Науковці розширюють напрями дослідницького пошуку, активно вивчають роль громадськості у культурно-просвітницькому русі, втім переважно на регіональному рівні. Отже, незважаючи на наявність літератури з проблеми, досі відсутні ґрунтовні дослідження з питань вищої жіночої освіти Російської імперії, складовою якої була Наддніпрянщина.

Відкривши Вищі жіночі курси (далі – ВЖК) у Москві, В. Гер'є умовою вступу молоді визначив матеріальну забезпеченість, оскільки вважав, що необхідність заробляти на прожиття не дасть можливості повноцінно навчатися [8, 180]. Аналізуючи груповий соціальний портрет курсисток, з'ясуємо, чи вдалося реалізувати на практиці такий прагматичний підхід адміністра-

ції? Дані про соціальне походження першокурсниць (постійних слухачок) закладу В. Гер'є маємо тільки за окремі роки, але вони свідчать, що більшу частину контингенту становили доньки дворян та чиновників: у 1882/83 н. р. – 56,5 %, 1883/84 н. р. – 64,6 %, 1884/85 н. р. – 59,2 % [9, 258].

У той час, коли драматург М. Островський змалював патріархальність «темного царства», доньки з купецьких родин активно обирали для навчання курси В. Гер'є і становили другу за чисельністю групу: у 1882/83 н. р. їх нараховувалося 33,3 % усього контингенту, 1883/84 н. р. – 22,2 %, 1884/85 н.р. – 11,1 %. Це було зумовлено тим, що Московська купецька управа до 1882 р. фінансувала 10 стипендій (по 50 крб кожна) у закладі. Жіноча молодь із міщанських родин серед першокурсниць ВЖК В. Гер'є у 1882/83 н. р. становила 1,4 % курсисток, у 1884/85 н. р. – 21 %. Навчалися на курсах представниці стану духовенства, частка яких коливалася в окреслені роки від 7 до 8,7 %. Питома вага вихідців із найбільш численної в державі селянської верстви в середині 1880-х рр. була незначною – 1,2 % [9, 258]. За оцінкою колишньої курсистки К. Щепкіної, слухачки курсів В. Гер'є репрезентували рівень не нижче середнього [10, 138].

Найбільш повні дані щодо соціального походження слухачок маємо тільки для Санкт-Петербурзьких ВЖК. На підставі їх аналізу спробуємо відтворити груповий портрет курсисток кінця 1870 – 80-х рр., адже саме до столиці з'їжджалася на навчання молодь з усіх регіонів імперії (див. табл. 1).

Табл. 1

Соціальне походження слухачок Санкт-Петербурзьких ВЖК у 1878 – 1886 рр., % [11, 252 – 253]

Навчальний рік	Дворяни та вихідці з родин офіцерів, чиновників	Духовенство	Купці, міщани	Селяни	Іноземці
1878-79	74,5	7,9	16,5	1	
1879-80	86,3	3,3	9,7	0,5	0,1
1880-81	65,2	10,1	23,1	1,5	
1881-82	62,3	11,9	24	1,7	
1882-83	58,7	11	28,4	1,9	
1883-84	54,5	11,6	32	1,9	
1884-85	58,5	6,6	32,8	1,6	0,4
1885-86	57	10	33		

Основну масу слухачок, зокрема після відкриття закладу, становили представниці привілейованих прошарків – доньки дворян, офіцерів та чиновників – репрезентативність яких сягала 86 %. Проте, з роками помітна тенденція повільного зменшення їхньої частки серед контингенту: в 1878 – 1885 р. більш, як на 17 %. Питома вага курсисток із духовного стану у середньому становила 9%. Соціальними групами, молодь із яких повільно, але послідовно збільшувала представництво серед слухачок, були міщани та купці. Репрезентативність доньок міських буржуазних прошарків протягом аналізованих років зростає вдвічі і сягала в середині 1880-х рр. майже 1/3 всього контингенту курсисток Санкт-Петербурзьких ВЖК. Жіноча молодь із селянських родин представлена вкрай обмежено – до 1,9 %.

Наведені дані контингенту курсисток ВЖК дозволяють простежити чітку тенденцію до демократизації його соціального складу. Органи політичного контролю